

В. В. Жуковська

*кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет
імені Івана Франка)*

Теоретичні засади й історичні витоки граматики конструкцій

ГраMATика конструкцій (ГК) – це відносно новий напрям теорії мови, що на сьогодні отримав надзвичайно широке поширення у світовій лінгвістичній думці. Ця знаково-базована теорія мови організована навколо поняття ГРАМАТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ, яка являє собою кореляцію між формою і змістом/функцією та виступає основною одиницею аналізу й репрезентації. Головна ідея граматики конструкцій полягає в прагненні розробити систему опису мови, в якій марковані конструкції (тобто більшою чи меншою мірою «ідіоматизовані» структури) представлені у тій же формальній системі, що і регулярні, «ядерні» моделі. В основі цього напрямку знаходиться положення про те, що між традиційними рівнями мови – фонетикою, лексикою, граMATикою, прагматикою – немає чітких меж, вказані рівні утворюють єдиний континуум, а одиниці всіх мовних рівнів від морфеми до висловлювання і цілого тексту трактуються як конструкції [21; 30; 18].

Концептуально-архітектурна база граматики конструкцій (ГК) обумовлена такими вихідними положеннями:

- аналіз мовних одиниць різних рівнів здійснюється в термінах граMATичних конструкцій, в яких форма і значення поєднані між собою конвенціональним та некомпозиційним способом. ГраMATичні конструкції характеризуються різним рівнем складності – від «лексикалізованих» та «ідіоматичних» до абстрактних продуктивних схем – і охоплюють одиниці всіх рівнів мови;
- конструкції не існують в ізоляції, а утворюють структурований реєстр, тобто організовані у сітки, елементи яких об'єднані відносинами спадковості, полісемії та синонімії;
- конструкції є дуже «чутливими» до частоти, а також до контекстів вживання;

- подібні конструкції варіюються у різних мовах, а міжмовні генералізації пояснюються дією загальних когнітивних процесів та функціями конкретних конструкцій [20: 15; 5: 1-2].

Зазначені положення, поряд з іншими більш специфічними засадничими принципами [дет. див.: 21: 16], визначають граматику конструкцій як інноваційний та інтегративний лінгвістичний підхід, який, поєднуючи традиційні положення з результатами та постулатами сучасних лінгвістичних теорій когнітивного, функціонального й формального напрямків, підвищує обсяг та глибину лінгвістичного аналізу [5: 2].

У світлі ГК знайоме всім лінгвістам поняття конструкції отримує теоретичний статус та використовується як спеціальний термін на пряму. ГРАМАТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ – це символічний знак, що визнається елементарною «цеглинкою» лінгвістичного аналізу. У термінах граматичних конструкцій розглядаються усі мовні одиниці, незалежно від їхньої структурної складності: морфологічні одиниці, слова, фрази, клаузи, речення, тексти. Наприклад (Goldberg, 2013):

Конструкція	Форма/приклад	Функція
Морфема	e.g. <i>pre-</i> , <i>-ing</i>	
Слово	e.g. <i>avocado</i> , <i>anaconda</i> , <i>and</i>	
Складне слово	e.g. <i>daredevil</i> , <i>shoo-in</i>	
Складне слово (частково заповнене)	e.g. [N-s] (for regular plurals)	
Ідіома (заповнена)	e.g. <i>going great guns</i> , <i>give the Devil his due</i>	
Ідіома (частково заповнена)	e.g. <i>jog</i> <someone's> <i>memory</i> , <i>send</i> <someone> <i>to the</i> <i>cleaners</i>	
Covariational conditional конструкція	Форма: The Xer the Yer (e.g. <i>The more you think</i> <i>about it, the less you</i> <i>understand</i>)	Значення: поєднані незалежні та залежні змінні
Двооб'єктна конструкція	Форма: Subj V Obj ₁ Obj ₂ (e.g. <i>He gave her a</i>	Значення: передача (мислима чи реальна)

	<i>Cocce; He baked her a muffin)</i>	
Пасивна	Форма: Subj aux VP _{PP} (PP _{by}) (e.g. <i>The armadillo was hit by a car</i>)	Дискурсивна функція: зробити пацієнса топікалізованим а\або агенса не-топікалізованим

Конструкція як пара «форма-значення» у свій суті є абстракцією, репрезентативною сутністю, конвенційною моделлю лінгвістичної структури, що слугує матрицею для продукування правильно побудованих лінгвістичних одиниць. В якості форми конструкції виступає комплекс синтаксичних, морфологічних і просодичних ознак, а значення розуміється широко і включає в себе семантику, прагматику і дискурсивні характеристики (див. Рис. 1).

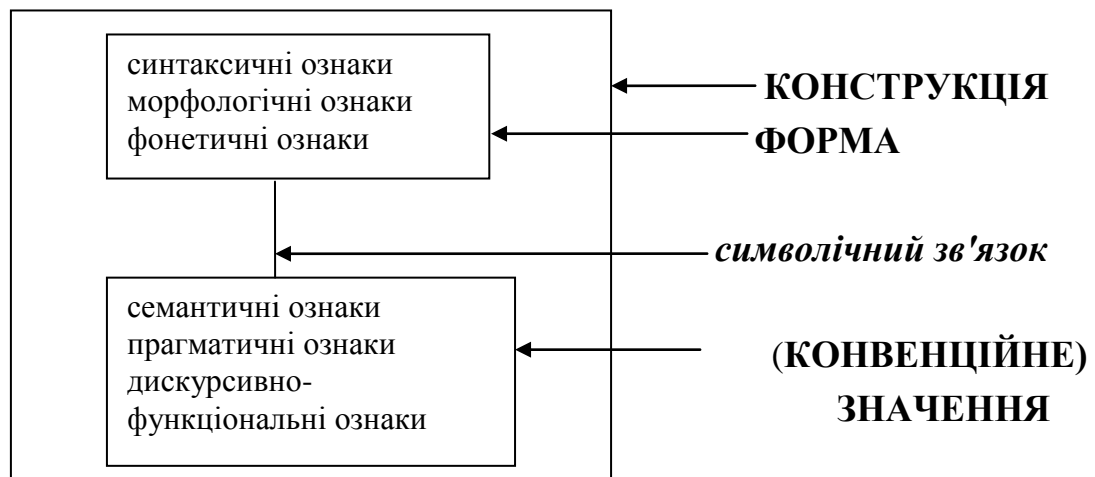

Рис.1. Модель символічної структури граматичної конструкції за У. Крофтом [7, с. 472; 8, с. 258]

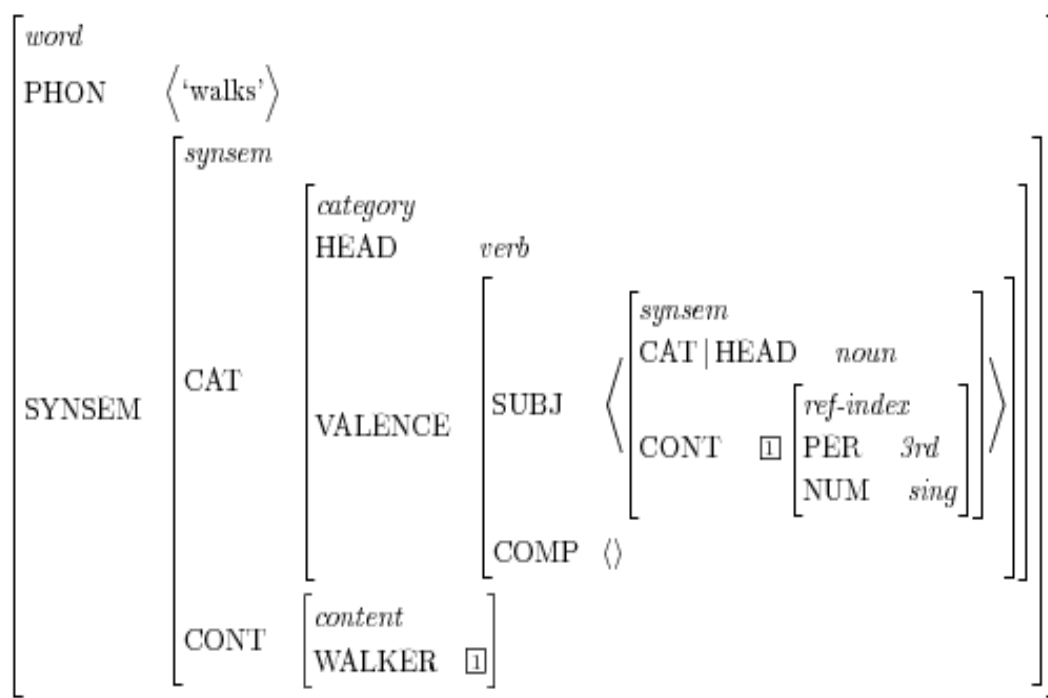
У ГК лінгвістична компетенція включає знання мовцем повного інвентарю граматичних конструкцій даної мови, а сама мова складається з великої кількості конструкцій різних типів – від схематичних синтаксичних конструкцій до субстантивних лексичних одиниць [11; 38; 20]. На противагу, реально вжиті лінгвістичні одиниці, такі як речення чи фрази, це не конструкції, а КОНСТРУКТИ. З ризиком у занадто спрощенні можна порівняти статус конструкцій з такими лінгвістичними абстракціями як фонема. Ми спілкуємося конструктами, а не конструкціями, як і в реальному мовленні ми продукуємо звуки, а не фонему.

На відміну від генеративної граматики, граматики конструкцій повністю заперечує наявність жорсткої межі між лексикою і синтаксисом та між

семантикою і прагматикою. Звідси ГК визнає, що усі конструкції є частиною континууму лексикон-синтаксис, так званого КОНСТРУКТИКОНУ

На відміну від інших граматичних теорій, ГК постулює, що жодна лінгвістична одиниця чи структура не може набувати центрального чи більш важливого статусу. Навпаки, всі одиниці мають рівну значимість для опису загальної граматики мови. Конструкційна граматика пропонує уніфікований аналіз як більш ідіосинкретичної «периферії», так і «ядерних» центральних одиниць мови.

Як і більшість сучасних граматичних теорій, ГК стверджує, що єдиний спосіб пояснити і правильно зрозуміти відносини між лінгвістичними елементами – це формалізувати такі відносини. У ГК формалізації представляються у вигляді системи нотацій. Кожна граматична конструкція співвідноситься з більш або менш деталізованою інформацією про її фонологічні, морфологічні, синтаксичні, семантичні, прагматичні, дискурсивні та просодичні характеристики. Оскільки при формальному представленні такі характеристики можуть розростися у великі та складні колекції символів, ГК використовує символічний запис у вигляді боксів (рамки) як зручний спосіб організації всієї інформації необхідної, щоб надати адекватний опис лінгвістичної структури. Бокс діаграми (рамкові діаграми) гніздового типу стали найбільш характерною та впізнаваною рисою репрезентацій в ГК. Наприклад, репрезентація лексеми *walks*:

Така незвична концепція теорії будови мови видається зрозумілою та цілковито виправданою з огляду на історичне підґрунтя цього напрямку.

Конструкційний напрям бере свій початок у граматиці відмінків (Case Grammar), засади якої Ч. Філмор представив у низці статей кінця 1960-х – початку 1970-х, та у ранній версії своєї фреймової семантики (Frame Semantics) [14; 15]. Фреймова семантика стала семантичною складовою аналізу граматичних конструкцій. Сучасні дослідження в галузі фреймової семантики розширюються за рахунок інтенсивних корпусних досліджень в межах проекту Ч. Філмора FrameNet, що втілюється в International Computer Science Institute у Берклі [16; 2; 23; 1; 17].

Іншою предтечею граматики конструкцій є теорія Джорджа Лакофа, відома як Гештальт Граматика (Gestalt Grammar) [25], що була розроблена в Каліфорнійському університеті в кінці 1970-х в межах традиції генеративної семантики. Низка положень Гештальт Граматики, зокрема такі як – значення цілого не є композиційною сумою значень окремо взятих частин та конструкції самі по собі мають значення – стали основоположними для всіх напрямів ГК.

Починаючи з середини 1980-х Ч. Філмор працював над граматикою конструкцій у тісній співпраці з П. Кейем, який головним чином зосереджувався на формалізації різноманітних семантичних аспектів ГК [24]. З середини 1990-х і подалі більшість робіт П. Кея спрямовувалися на удосконалення системи запису та загального формалізму ГК. Він тісно співпрацював з І. Сагом, зблизивши ГК з іншою формалізованою граматичною теорією Head-Driven Phrase Structure Grammar (граматикою лексично заданих фразових структур) [31; 34; 19].

На сьогодні, граматика конструкцій це гетерогенна галузь лінгвістичної думки, що включає низку напрямів.

Історично, перший підхід, що відкрито проголосив себе як «граматика конструкцій» – це Граматика конструкцій Берклі (Berkeley Construction Grammar (BCG)). Перші розвідки у цій галузі з'явилися наприкінці 1980-х на початку 1990-х [11; 12; 13; 26; 27]. Цей напрям зосереджується на формальному аспекті конструкцій та послуговується для опису синтаксису моделлю, базованій на уніфікації. На сьогодні граматика конструкцій Берклі поєдналася з формалізованою граматичною теорією Head-Driven Phrase Structure Grammar, у результаті утворився новий конструктивістський напрям під назвою знаково-базована граматика конструкцій (Sign-Based Construction Grammar (SBCG)).

Fluid Construction Grammar розроблена для експериментів над походженням та розвитком мови. Цей напрям є повністю операціональним і комп'ютерно втіленим формалізмом для конструкційних граматик, який пропонує уніфікований механізм для парсингу та продукування мови [35; 36; 37]. Fluid Construction Grammar інтегрує багато понять з сучасної комп'ютерної лінгвістики, таких як структура ознак та обробка мови на основі принципу уніфікації.

Embodied Construction Grammar (так звана «втілена» граматика конструкцій) – це напрям ГК, спрямований на комп'ютерне застосування отриманих результатів [3; 4]. Одним з головних питань, що цікавлять цей напрям є як мова використовується в реальних фізичних та соціальних контекстах. Вказаний конструкційний напрям є спробою змодельовати за допомогою комп'ютера когнітивні та нервові механізми, що лежать в основі людської лінгвістичної поведінки. Одним із головних положень є розуміння, що моделювання ментальних процесів відіграє вирішальну роль в обробці мови.

Radical Construction Grammar є результатом роботи її головного розробника лінгвіста У. Крофта [7; 8] у сфері типологічних досліджень. Цей напрям ГК має справу головним чином з внутрішньою структурою конструкцій. Стверджується, що конструкції не отримуються в результаті поєднання їхніх частин, проте частини виводяться з конструкцій в яких вони вживаються.

Cognitive Construction Grammar (CCG) має на меті запропонувати психологічно вірогідний опис мови, досліджуючи загальні когнітивні принципи, що слугують формуванню структури сітки мово-специфічних конструкцій [6; 21].

Знаково-базована конструкційна граматика (Sign-Based Construction Grammar) – це напрям, що поєднує ідеї розвинуті за чверть століття досліджень у галузі Head-Driven Phrase Structure Grammar (HPSG) з розвідками у сфері традицій Berkeley Construction Grammar (BCG). Її мета – розширити емпіричне покриття HPSG та надати BCG більш стійке теоретичне підґрунтя. Знаково-базована граматика конструкцій визнається як формалізована версія Граматики конструкцій Берклі, з декількома безпосередніми змінами у системі позначень. Аналітична точність цього напрямку ГК сприяє прозорішому емпіричному передбаченню та

спростуванню, підвищеній порівнюваності даних між мовами та загальній теоретичній ясності [28; 29; 32; 33].

Багато лінгвістів здійснюють свої дослідження в загальному напрямі ГК, не приєднуючись до будь-якого конкретного напрямку. Спостерігається підвищений інтерес до діахронічного аспекту граматичних конструкцій, а звідси і до запозичення методів та ідей граматикалізації. Іншою сферою зростаючого інтересу є прагматичний аспект конструкцій. Ще однією галуззю зацікавлення конструкційних граматистів є опанування мовою, ця галузь стала особливо відомою завдяки роботам М. Томаселло.

Отже, у підсумку зазначимо, що основним плюсом ГК визнається можливість виявити єдині принципи будови мови, що діють на різних її рівнях. Центральним принципом напрямку є некомпозиційність або неаддитивність семантики, який однаково прийнятний як для поєднання морфем в слова, поєднання слів у словосполучення, словосполучень у прості речення, простих речень у складні. Іншим беззаперечним достоїнством ГК є прагнення розглянути все коло мовних структур, не підрозділяючи їх на класи – морфологічні, лексичні чи синтаксичні, центральні чи периферійні, глибинні (абстрактні) чи поверхневі (лексикалізовані), нейтральні чи стилістично забарвлені і т. ін. – і не надаючи переваги лише певним конструкціям, що найкращим чином екземпліфікують переваги даного підходу. Заповнюючи пробіли як традиційних, так і формальних описів мови, що не приділяли уваги достатньої уваги цілій низці мовних явищ, ГК прагне стерти межі між лексикою і граматикою, семантикою і прагматикою, значенням і використанням мовної одиниці та представити мову як єдиний цілісний організм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Atkins S. Lexicographic relevance: Selecting information from corpus evidence / S. Atkins, Ch. J. Fillmore, Ch. R. Johnson // *International Journal of Lexicography*. – 2003. – №16 – P. 251–280.
2. Baker C. F. The Berkeley FrameNet Project/ C. F. Baker, Ch. J. Fillmore, J. B. Lowe // **COLING '98: Proceedings of the 17th international conference on Computational linguistics (August 1998) – Volume 1**– Stroudsburg: [Association for Computational Linguistics](#), 1998 – P. 86-90.

3. Bergen B. Embodied Construction Grammar in Simulation-Based Language Understanding/ B. Bergen, N. Chang // Construction Grammars: cognitive grounding and theoretical extensions / J.-O. Ostman, M. Fried (eds.) – John Benjamins Publishing Company, 2009. –P. 147–190.
4. Bergen B. Embodied Construction Grammar / B. Bergen, N. Chang // The Oxford Handbook of Construction Grammar / T. Hoffmann, G. Trousdale (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2013 – P. 168-190.
5. Bergs A. Introduction: Constructions and Language Change / A. Bergs, G.Diewald // Constructions and language change / A. Bergs, G.Diewald (eds.) – Berlin: Walter de Gruyter, 2008. – P. 1-22.
6. Boas H.C. Cognitive Construction Grammar / H.C. Boas // The Oxford Handbook of Construction Grammar / T. Hoffmann, G. Trousdale (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2013 – P. 233-253.
7. Croft W. Construction Grammar / W. Croft // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics / D. Geeraerts, H. Cuyckens (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P 463-508.
8. Croft W. Cognitive Linguistics / W. Croft, D.A. Cruse – Cambridge University Press, 2004 – 356 p.
9. Croft W. Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective / W. Croft – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 377 p.
10. Croft W. Radical Construction Grammar / W. Croft // The Oxford Handbook of Construction Grammar / G. Trousdale, T. Hofmann (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2013. – P. 211-232.
11. Fillmore Ch. Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of ‘Let alone’ / Ch. Fillmore, P. Kay, M. C. O’Connor // Language. – 1988. – №64 – P. 501–538.
12. Fillmore Ch. Syntactic Intrusions and the Notion of Grammatical Construction / Ch. Fillmore – BLS – 1985. – №11. – P.73-86.
13. Fillmore Ch. The Mechanisms of “Construction Grammar” / Ch. Fillmore – BLS. – 1988. – №14. – P.35-55.
14. Fillmore Ch. J. Frame Semantics/ Ch. Fillmore // The Linguistic Society of Korea (Ed.), Linguistics in the Morning Calm – Seoul: Hanshin, 1982. – P. 111–137.
15. Fillmore Ch. J. Frames and the semantics of understanding / Ch. Fillmore // Quaderni di Semantica. – 1984. – №6. – P. 222–254.

16. Fillmore Ch. J. Building a large lexical databank which provides deep semantics [Electronic recourse] / Ch. J. Fillmore, Ch. Wooters, C. F. Baker // Proceedings of the Pacific Asian Conference on Language, Information and Computation, Hong Kong, 2001 / FrameNet / University California Berkley. – Berkley, 2007. – Mode of access: <http://framenet.icsi.berkeley.edu/papers/dsemlex16.pdf>.

17. Fillmore Ch. J., Petruck M.R. L., Ruppenhofer J., Wright A. Framenet in action: The case of attaching / Ch. J. Fillmore, M.R. L. Petruck, J. Ruppenhofer, A. Wright // International Journal of Lexicography. – 2003. – №16. – P. 297–332.

18. Fried M. Construction Grammar: a thumbnail sketch / M. Fried, J.-O. Ostman // Construction Grammar in Cross-Language Perspective / M. Fried, J.-O. Ostman (eds.) – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 11-86.

19. Ginsburg J. Interrogative investigations: The form, meaning, and use of English interrogatives / J. Ginsburg, I. Sag. – Stanford: CSLI Publications, 2001. – 16 p.

20. Goldberg A. Constructionists approaches / A. Goldberg // The Oxford Handbook of Construction Grammar / T. Hoffmann, G. Trousdale (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2013 – P. 15-31.

21. Goldberg A. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure/ A. Goldberg – Chicago: University of Chicago Press, 1995. – 265 p.

22. Hoffmann Th. Construction Grammar: Introduction / T. Hoffmann, G. Trousdale // The Oxford Handbook of Construction Grammar / T. Hoffmann, G. Trousdale (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2013 – P.1-14.

23. Johnson Chr. R. *The FrameNet Project: Tools for lexicon building* / Chr. R. Johnson, Ch. J. Fillmore, E. J. Wood, J. Ruppenhofer, M. Urban, M. R. L. Petruck, C. F. Baker – Berkeley, CA: International Computer Science Institute, 2001. – 225 p.

24. Kay P. Words and the grammar of context / P. Kay – Stanford, CA: CSLI, 1997.

25. Lakoff G. Linguistic gestalts / G. Lakoff // Papers from the Thirteenth Regional Meeting, Chicago Linguistic Society, April 14-16. – Chicago, Illinois: Chicago Linguistic Society, University of Chicago, 1977. – P. 236–287.

26. Michaelis L.A. A Case of Constructional Polysemy in Latin / L.A. Michaelis – Studies in Language – 1994 – №18 – P. 23-48.

27. . Michaelis L.A. Toward a construction-based theory of language functions: the case of nominal extraposition / L.A. Michaelis, K. Lambrecht – Language. – 1996. – №72. – P. 215–47

28. Michaelis L.A. Sign-Based Construction Grammar / L.A. Michaelis // The Oxford Handbook of Construction Grammar / T. Hoffmann, G. Trousdale (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2013 – P. 133-152.

29. Michaelis L.A. Making the case for Construction Grammar / L.A. Michaelis // The Oxford Handbook of Construction Grammar / T. Hoffmann, G. Trousdale (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2013 – P.29 60

30. Ostman J.-O., Fried M. Historical and intellectual background of Construction Grammar / J.-O. Ostman, M. Fried // Construction Grammar in Cross-Language Perspective / J.-O. Ostman, M. Fried (eds.) – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 1-10.

31. Pollard C. Head-Driven Phrase Structure Grammar / C. Pollard, I. Sag – Chicago: Chicago University Press & Stanford: CSLI, 1994. – 440 p.

32. Sag I.A. Sign-Based Construction Grammar: An Informal Synopsis / I.A. Sag // Sign-Based Construction Grammar / H.C. Boas, I.A. Sag (eds). – CSLI Publications, 2012 – P. 61-186.

33. Sag I.A. Introducing Sign-Based Construction Grammar / I.A. Sag, H.C. Boas, P. Kay // Sign-Based Construction Grammar / H.C. Boas, I.A. Sag (eds). – CSLI Publications, 2012 – P. 1-28

34. Sag I. A. English Relative Clause constructions / I.A. Sag // Journal of Linguistics – 1997. – № 33(2) – P. 431–484.

35. Steels L. Design Patterns in Fluid Construction Grammar / L. Steels (ed.)– Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011. – 332p.

36. Steels L. Fluid Construction Grammar / L. Steels // The Oxford Handbook of Construction Grammar / T. Hoffmann, G. Trousdale (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2013 – 153-167.

37. Steels L. Design methods for Fluid Construction Grammar / L. Steels // Computational Issues in Fluid Construction Grammar. A new formalism for the representation of lexicons and grammars – Springer Verlag, Berlin, 2012. – P. 3-36.

38. Wierzbicka A. The Semantics of Grammar / A. Wierzbicka– Amsterdam: John Benjamins, 1988 – 617 p.